

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Передмова [до вид. “Вільгельма Телля” Ф. Шиллера. Драма в 5-ти діях. Переклав з німецької Володимир Кміцикевич] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 27.
2. Франко І. Передмова [до вид.: Вільям Шекспір. Антоній і Клеопатра. Переклад П.О.Куліша... Львів, 1901] // Там само. – К., 1982. – Т. 33.
3. Франко І. Передмова [до вид.: Вільям Шекспір. Багацько галасу знічев'я. Переклад П.О.Куліша... Львів, 1901] // Там само.
4. Франко І. Передмова [до вид.: Вільям Шекспір. Король Лір. Переклад П.О.Куліша... Львів, 1902] // Там само.
5. Франко І. Передмова [до вид.: Вільям Шекспір. Ромео та Джульєтта. Переклад П.О.Куліша... Львів, 1901] // Там само.
6. Франко І. Передмова [до вид.: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський] // Там само. – К., 1981. – Т.32.
7. Франко І. Передмова [до вид.: Уільям Шекспір. Макбет] // Там само.
8. Франко І. Передмова [до вид.: Уільям Шекспір. Приборкана гоструха. Комедія в 5 діях з передгрою] // Там само.
9. Франко І. Передмова [до вид.: Уільям Шекспір. Юлій Цезар] // Там само.
10. Шведов Ю. Еволюція шекспировской трагедии. – М., 1975.

Тетяна Шевчук

Г. ГЕСС ДЕ КАЛЬВЕ І Г.СКОВОРОДА: ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО МІФУ

У статті розглядається історія виникнення літературознавчого міфу про Г.Гесса де Кальве як мемуариста Г.Сковороди. Надається історична довідка про життєвий шлях Г.Гесса де Кальве й витоки його відомостей про Г.Сковороду, які лягли в основу першого художнього нариса про українського філософа “Сковорода, циник нашего века” (1817). Встановлюється джерело неправдивої інформації з окресленням векторів її рецепції в подальших наукових розвідках.

Ключові слова: Гесс де Кальве, Г. Сковорода, літературознавчий міф.

Tetiana Shevchuk. G. Hess de Calve and H. Skovoroda: The history of a myth

The article explores the history of a myth concerning G. Hess de Calve as a memoirist of H. Skovoroda. The author gives historical reference to Hess de Calve's course of life and specifies the sources of his knowledge of H. Skovoroda, which were summed up in his first essay on the life and works of the Ukrainian philosopher “Skovoroda, the cynic of our century” (1817). Finally, the paper singles out the inadequate information used by the biographer and maps out its further reception in the subsequent researches.

Key words: G. Hess de Calve, H. Skovoroda, a myth of literary studies.

Історія світового літературного руху невід'ємна від існування різних літературних містифікацій. Серед них – укладання літописів “на замовлення” або скромне уникання згадки власного імені, що зумовлює існування різних припущень щодо ймовірного авторства того чи того твору. Найпоширенішою формою літературних містифікацій за нової доби стало писання під псевдонімом зі свідомим формуванням метаіміджу автора (бард Оссіан, Козьма Прутков, Клара Газуль, Жорж Санд, Марко Вовчок, Леся Українка, Ільф, “Бабуся Красолька”, Вернон Саллівен та багато інших). Завдання дослідників полягає у висвітленні реальних фактів і причин формування історичних, художніх та письменницьких образів. Водночас у наукових студіях інколи виникають літературознавчі міфи, які “кочують” по працях учених століттями через несхильність дослідників перевіряти фактичні дані. Деякі літературознавчі міфи залишаються настільки живучими, що з ними миряться покоління науковців, які звикли довіряти теоретичним викладкам попередників.

У цій статті хотілося б спростувати твердження, що й сьогодні функціонує в дослідницьких студіях, про нібито особисте знайомство Г.Гесса де Кальве з Г.Сковородою; заперечити переконання про публікацію першим “*слогадів*” й остаточно зарахувати їх до “сковородинівського фольклору”, що допоможе з’ясувати причини неймовірної популярності образу “старчика Сковороди” в народі. Саме в цьому сковородинознавець М.Попович і вбачає цінність перших біографічних нарисів про Г.Сковороду: “... На жаль, до тих перших літературних згадок про Сковороду ставилися як до джерел і творів, а не явищ народної свідомості; ніхто не намагався зібрати і проаналізувати ці чутки і анекдоти саме як сковородинівський фольклор...” [6, 12].

Як відомо, яскрава постать видатного українського мислителя Г.Сковороди, освячена неординарним способом життя та сповіданням власної самобутньої філософії буття, ще за його життя привертала пильну увагу співвітчизників на теренах імперії, а пізніше й любителів української старовини, захоплення якою поширилося в першій третині XIX ст., у добу романтизму. Перші напівхудожні розвідки про Г.Сковороду, зроблені В.Масловичем (1816), Г.Гессом де Кальве й І.Вернетом (1817), О.Хіждеу (1831), І.Срезневським (1833), науковці вже давно зарахували до галузі “фольклорного матеріалу” або жанру “літературного анекдоту”, який не можна сприймати серйозно.

Нарис Г.Гесса де Кальве “Сковорода, циник нинешняго вѣка” був надрукований в “Украинском веснике” (ч. VI, 1817) разом з оповіданням І.Вернета “Лопанській мость – отрывок изъ воспоминаний о Харьковѣ” під спільною (редакторською) назвою “Сковорода, украинский философ”. Дослідники часто зауважували, що життєпис Г.Сковороди, зроблений Гессом де Кальве, грішить багатьма фактичними неточностями, як-от: відсутність точних дат (зокрема народження й смерті) та відомостей про місце народження (“родился въ небольшой деревнѣ”), згадка про батька-“священника”, вказівка на *шестирічний* курс навчання в Київській академії. Крім того, у цій розвідці образ Г.Сковороди наділений рисами філософа-юродивого, що розкриваються в мотивах “хитрощів”, на які йшов Сковорода задля своєї мети (“...притворился сумасбродным, переменял голос, стал заикаться” [4, 107]), зокрема мандрювань паломницького типу (піша подорож за кордон). Сакралізація образу українського філософа набуває виразних рис у мотивах святяченого способу життя: неприйнятті спиртних напоїв, підкресленої скромності (переховування в кибитці та сараї від гостей), самодостатності: “Сковорода никогда не знал ни болезни, ни нужды, ни чужой помощи. Трезвость, человеколюбие и покорность Судьбе были отличительными чертами всех его поступков” [4, 119].

Слід застерегти, що надані Г.Гессом де Кальве відомості відповідають істині, хоча вони й щедро прикрашені різними вигадками. Серед правдивих свідчень – факти навчання в Києво-Могилянській академії; перебування за кордоном; кількарічна робота в Харківському колеґіумі; фахове володіння єврейською, грецькою та латинською мовами; схильність до містики; відсутність інтересу до жінок; уміння грати на флейті; піше подорожування Харківщиною та візит у Таганрог; “бескорыстие и скромность” як “величайшие черты его характера”; чимало його віршів стали народними піснями.

Автор іншого оповідання, І.Вернет, навпаки, наділяє образ Г.Сковороди демонічними рисами. З одного боку, він зазначає глибину його розуму (“мужь умный и ученый”; “*magister dixit*”; “онъ былъ необделанный дорогой камень, коему потребна рука искуснаго художника” [4, 120-121], а з другого – вказує на “своенравие, излишнее самолюбие”, запальність, пристрастність, різкість. Немає причин сумніватися в чистосердості висловленої ним оцінки, хоча й украй суб’єктивної. На момент їхнього знайомства Сковорода був утомленою літньою

людиною і цілком міг собі дозволити ущипливі слова щодо неприємного йому хлопця, який понад усе хотів звернути на себе увагу. Вернет і не приховує їх: “мущина с бабьим умом”, “дамский секретарь”, при цьому мемуарист зауважує, що *істина* в його устах не досягла своєї мети через різкість висловлення. У своєму простацтві Вернет постає на сторінках нарису констататором власної безпорадності через неспроможність увійти до кола друзів Сковороди: “Я не знаю, какъ онъ успелъ внушить своимъ ученикамъ такую привязанность к себѣ? Развѣ страхомъ, предубѣждением и силою привычки? О, нѣтъ ли тайного побужденія, от меня сокрытаго?” [4, 122].

Цілком очевидно, що Г.Сковорода справив сильне враження на молодого І.Вернета. Останній зізнається, що “нарочно ездилъ изъ Мерчика въ деревню Ивановку (Богодуховского уѣзда) для посѣщения могилы, в коей почиваютъ бранные остатки незабвеннаго Сковороды” [4, 125]. Д.Багалій у дослідженні “Харьковский педагогъ и журналистъ начала XIX века Иванъ Филипповичъ Вернетъ” (1908) розглядає героя своєї розвідки як послідовника способу життя Г.Сковороди. Цей “обрусевший швейцарецъ” після закінчення Тьубінгенського колегіуму, де він готувався до пасторської посади, приїхав до Росії на початку 80-х років XVIII ст. Він працював гувернером у багатьох домах і вчителював у Новгород-Сіверській гімназії, добре знав чотири іноземні мови, захоплювався творами Ж.Ж. Руссо, любив природу та піше подорожування, спілкувався з людьми “всякого звання”, а помер у 1847 році бездомним і безсімейним. “Вернет подражал страннической жизни Г.С.Сковороды, – пише Д.Багалій, – переезжал от одной знакомой семьи к другой, но его жизнь не лишена была некоторого комфорта и, главное, он всё таки стыдился своей бедности и старался жить у богатых. [...] Стоя несравненно ниже Г.С.Сковороды по уму и по влиянию на современное украинское и в частности харьковское общество, И.Ф.Вернет представляет из себя оригинального и симпатичного деятеля, оставившего по себе добрую память у современников” [3, 7].

Факт особистого знайомства Г.Гесса де Кальве з Г.Сковородою – одна з найдавніших та усталених аксіом сквородинознавства. У передмові до ювілейного зібрання праць Г.Сковороди 1894 р. Д.Багалій зауважив, що редактор “напевно віддає перевагу” І.Вернету перед Гессом де Кальве, хоча, на погляд ученого, останній дав набагато більше фактичного матеріалу, ніж перший. “Гесь-де-Кальве, – переконано писав Д.Багалій, – *лично зналъ* (курсив мій. – Т.Ш.) Сковороду и могъ бы даже сообщить о немъ, по словамъ издателей, больше, чѣмъ сообщилъ въ данной замѣткѣ. Онъ приводитъ фактическія данныя для біографіи Сковороды совершенно самостоятельныя, независимыя отъ записокъ Ковалинскаго, которыми онъ вовсе не пользовался” [1, III]. У підсумковій монографії “Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода” (1926) Д.І.Багалій вказує на Г.Гесса де Кальве як одного з трьох “сучасників-мемуаристів” [2, 92-93] Г.Сковороди поряд з І.Вернетом і В.Масловичем* та розглядає їхні нариси як “спомини про нього осіб, що знали його *особисто*” [2, 24]. У факті знайомства Г.Гесса де Кальве з Г.Сковородою був упевнений і В.Ерн, один із перших ґрунтовних дослідників учення Г.Сковороди, про що він зазначив у праці “Григорий Савич Сковорода: Жизнь и учение” (1912): “Гесс де Кальве, *лично знавший* (курсив мій. – Т.Ш.) Сковороду, говорит несколько подробнее [...]” [11, 56]. Однак учений цілком слушно зауважив, що “тон Гесса де Кальве не викликає довіри” [11, 56].

* Перші відомості про Сковороду-байкаря з’явилися в дослідженні: *Маслович В.* О басне и баснописцах разных народов, известия об их жизни с некоторыми замечаниями на их басни и самые басни оных. – Харьков, 1816. – С. 118-119.

Такої ж думки дотримувався і Л.Махновець, найприскіпливіший дослідник біографії українського мислителя, який зробив революцію у сквородинознавстві після виходу праці “Г.Сковорода. Біографія” (1972), побудованої виключно на аналізі прямих і супровідних архівних матеріалів. Залишаючись переконаним у факті їхнього особистого знайомства, він окреслив коло непорозумінь, написаних Гессом де Кальве. Так, твердження про подорож останнього до Європи пішки стала об’єктом жорсткої критики вченого: “Поїздка будь-якого за межі Російської імперії була тоді дуже складною історією, про це велося листування мінімум на губернаторському рівні [...] писати так, як Гесс де Кальве, можна було тільки не знаючи ґрунтовно історичних обставин часів Сковороди та умов, за яких відбувалися закордонні подорожі” [5, 30-31]. Л.Махновець установив, що навіть із прикордонного Василькова на групу людей, що поверталась із Токаю в жовтні 1750 року (серед них і Г.Сковорода), після ретельних перевірок із роздяганням догола було видано спеціальний паспорт до Києва, що засвідчував задовільний стан їхнього здоров’я. “У світлі цих документів, – пише дослідник, – якою примітивно-наївною виступає ота давня белетристика, котра вийшла з-під пера Гесса де Кальве, ніби Сковорода рушив у мандри по Європі, “над’явся всегда на проворство ног”, або вже зовсім дивна вигадка І.Срезневського про Сковороду як про “б’ґлого дячка!”” [5, 47].

І все ж Л.Махновець залишався переконаним у факті їхнього особистого знайомства: “...Гесс де Кальве, який особисто знав (курсив мій. – Т.Ш.) Сковороду, пише, що той розповідав йому про ту подорож (у Таганрог. – Т.Ш.), котра тривала більше року” [5, 238], хоча й відразу висловлював недовіру горе-знайомому Сковороди: “Тільки розповідь про те, що він (Сковорода. – Т.Ш.) сховався у хлів і там лежав на закритому возі (“кибитке”), поки всі не розійшлися, мало підходить до образу розумного Сковороди, який умів поважати себе” [5, 239].

Познайомившись із нарисами Г.Гесса де Кальве та І.Вернета, ми переконались, що ні у словах Гесса де Кальве, ні в редакторській передмові зовсім не йдеться про факт його особистого знайомства з Г.Сковородою. Нічого, що могло би дати привід вважати його сучасником останнього. Більше того, видавець акцентує увагу на тому, що, на відміну від “панегіриста” Гесса де Кальве, автор другого оповідання Іван Вернет “пишет свои собственные приключения и при том воспоминания (курсив в оригіналі. – Т.Ш.)” [4, 120].

Таким чином, виникли закономірні питання: *чи був Г. Гесс де Кальве сучасником Г.Сковороди; з чиєї “легкої руки” його зарахували до особистих знайомих останнього; яким було джерело відомостей про деталі життя мандруючого старчика?*

Мандрівний філософ, як відомо, народився 1722 р. і прожив довге життя – сімдесят два роки. Місцями його перебування в останній чверті XVIII ст., встановленими за листуванням, стали Ізюм (1784), Бурлук (1785, 1788-1790), села Гусинка (1782, 1787, 1788, 1791-1792), Маначинівка (1785), Хотетове (1794), Іванівка (1790, 1794) тогочасної Харківської губернії. То було зачароване коло стомленої від життєвих мандрів літньої людини... Сковорода бачив, як його старі добрі знайомі поступово йдуть з *realia* у *realiora* разом із XVIII століттям. Не набагато його пережив і М.Коваленський (1744 (45?)–1807), представник “молодшого покоління” друзів.

Питання про можливість “особистого знайомства” Гесса де Кальве зі Сковородою прояснила стаття, уміщена в Російському біографічному словнику за підписом одного з редакторів цих томів М.П.Чулкова, куди герой нашої розвідки потрапив, слід думати, через публікацію низки праць із мінералогії: “Гессъ де Кальве (Hess de Calve), Густавъ (-Адольфъ) Густавовичъ, музыкантъ

и минералогъ, по происхождению иностранец из Австро-Венгрии, католикъ, род. в 1784 г. въ Пѣштѣ” [10, 158]. Отже, цього свідчення достатньо, щоб переконатися в неможливості “особистого знайомства” Г.Сковороди із дванадцятирічним на рік його смерті хлопчиком з Пешта.

Але ж яким виявляється подальший портрет псевдомемуариста Г.Сковороди, зафіксований М.Чулковим? Останній повідомляє, що батько Гесса де Кальве, також Густав, був управителем маєтками ерцгерцога Фердинанда, із 1788 року мешкав із родиною у Празі. У 1798 році Густав-молодший розпочинає навчання у Празькому університеті, але вже 1799 року його мобілізують – ішла війна із Францією. У 1801-1803 рр. він продовжує навчання, але в 1804 році кидає університет, супроводжуючи свого дядька в подорожі по Італії, де слухає курс медицини. 1805 року Г.Гесс де Кальве стає офіцером Гусарського полку й бере участь в Аустерлицькій битві. Упродовж наступних двох років він працює домашнім учителем у родині Сечені, далі подорожує східною Європою з музичними концертами. Невдовзі знову опиняється в австрійській армії, звідки дизертує в російські лави та залишається в Молдавії. У 1810 році Гесс де Кальве одружується із Серафимою Іллівною Мечниковою, коріння роду якої йде до молдавських князів, і живе з нею в родинних маєтках Херсонської та Харківської губерній.

Один із маєтків знаходився в с. Іванівка Куп'янського повіту (Харківська губернія). На Куп'янщині, як знаємо з листування Г.Сковороди, останній перебував досить часто, зокрема в першій половині 1762 року перед повторним працевлаштуванням у Харківському колегіумі у вересні того ж року: “Іоанн, отец твой, в седьмом десятке вѣка сего, – згадував Г.Сковорода у листі Ф.І.Дисському від 1787 року, – в городѣ Купянскѣ первый раз взглянул на мене, возлюбил мене. Он никогда не видѣл мене. Услышав же имя, выскочил и, достигши на улицѣ, молча в лице смотрѣл на мене и приникал, будто познавая мене, толь милым взором, яко до днесь, в зеркалѣ моя памяти, живо мнѣ он зрится” [5, 175]. Цей спогад, наголошує Л.Махновець, залишається важливим свідченням популярності імені Григорія Сковороди в народі вже на початку 60-х років XVIII ст. навіть там, де його досі не бачили [5, 175].

Перебував Г.Сковорода в Куп'янських степах і пізніше. Так, залишився його лист до М.Коваленського від 25 червня 1767 року, в якому він повідомляє про якісь неординарні обставини, що змусили його якнайшвидше залишити Куп'янщину: “... Растерялся, повѣрте, тол нечаянной вихор вихватил меня с Купянских степов, что кромѣ ютки да бурки кирейной, ничего не взял. О этой бурѣ послѣ поговорим...” [7, 354]. Як відомо, у селі Іванівка (нині Сковородинівка) український філософ перебував у 1790 та 1794 роках, там він помер і був похований.

Зрозуміло, що саме в родинному Куп'янському маєтку Гесс де Кальве й чув розповіді про мандрівного “старчика”. У своєму нарисі він указав і на те, що Сковорода нерідко бував у Мечникових (Іллі Івановича Мечникова, батька майбутнього видатного бактеріолога Іллі Ілліча Мечникова): “В зрѣлых лѣтах по большей части жил он в Купянском уѣздѣ в большом лесу, принадлежащему дворянину О.Ю. Ше-кому. Он обыкновенно приставалъ в убогой хижинѣ пасечника, нѣсколько книг составляли все его имущество. Он любил быть у сего помещика, также у И.И.Меч-кова и некоторых других почтенных людей. Простой и благородный образъ жизни въ сихъ домахъ ему нравился, там он воспитывалъ дѣтей и развеселялъ умными разговорами сихъ честныхъ и всѣми любимыхъ стариковъ” [4, 114-115]. Д.Багалій зазначив, що Г.Сковорода, напевно, гостював у багатьох не відомих нам “дідичів по їхніх селах” у межах Слобідської України [2, 78]. Отже, можливість перебування Г.Сковороди в

мастку Мечникових бачиться цілком імовірним фактом, який опосередковано підтверджується й пізнішим листом М.Коваленського до Г.Сковороди від 7 жовтня 1785 року, в якому він жалкує, що не встиг передати через Мечникова листа і гостинця: “С самой весны, – писав він, – я собирался к Вам писать. Но извѣстной Мечников уѣхал, не выдавшись со мною, и я разсудил за вѣрное средство послать Вам письмо и флейттраверс чрез Петра Андреевича Щербинина, с которым и пишу сіе” [7, 479].

У 1812 році, продовжує М.Чулков, Г. Гесс де Кальве витримав іспит на етико-політологічному факультеті Харківського університету на ступінь доктора філософії та незабаром (у 1815 р.) отримав відповідний диплом. Наступного року він претендує на призначення його професором латинської мови, але йому відмовляють через завелику кількість помилок у написаній латиною заяві. У 1817 році він іде з університету на службу департаменту горяних і соляних справ, директором якого був його родич Євграф Ілліч Мечников. Г. Гесс де Кальве робить успішну кар'єру, ідучи сходинками від старшого члена правління Луганського ливарного заводу (1817-1822) до його начальника (1822-1827). Приблизною датою смерті Г.Гесса де Кальве вказано 1828 рік. Отже, помер він у доволі молодому віці, у 42 роки, і, можливо, сам факт смерті парадоксальним чином прислужився підтримці міфу про його належність до “покоління Сковороди”.

Звідки ж виник цей міф, установити було досить легко. 1823 року з'явився наступний, до того ж перший *науковий* життєпис “Украинский философ Григорий Савич Сковорода”, опублікований І.М.Снегірьовим у 42 номері “Отечественных записок” на підставі нарисів Г.Гесса де Кальве, І.Вернета і, головне, тоді ще не відомого читацькому загалові рукопису М.Коваленського. В авторських примітках І.Снегірьов зазначив, що, крім останнього джерела, він “пользовался сведениями объ Украинском Философе отъ двухъ почтенныхъ мужей, лично его знавшихъ (sic!), также и рукописными его сочинениями” [8, 96].

Як перший науковий біографічний огляд життя Г.Сковороди, розширений не відомими доти або уточненими подробицями завдяки знайомству з рукописом “Жизнь Григория Сковороды” М.Коваленського, праця І.Снегірьова користувалася попитом серед дослідників кінця ХІХ ст., хоча в подальшому неодноразово зауважувалася легковажність автора у викладанні фактичного матеріалу. При величезній цінності його праць, констатував укладач біографічної статті про нього Є.Тарасов (маючи на увазі роботи І.Снегірьова “Русские въ своихъ пословицахъ” (1830), “Русские простонародные видумки и суѣверные обряды” (1839) й ін.), у них є і суттєві недоліки, оскільки автор “*черезчуръ легко поддается внѣшнимъ сходствамъ и созвучіямъ и строить на них мифологическіе выводы*” [9, 7-11].

За висновком багаторічного дослідника творчості Г.Сковороди П.Попова, саме “з легкої руки” І.Снегірьова в наукових роботах дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. поширилася версія про проголошення Г.Сковородою у втраченому курсі поетики (читаному в Переяславському колегіумі) принципів псевдокласицизму за зразками Тредіаковського та Ломоносова всупереч очевидному не слідуванню митцем класицистичним канонам та пропагованій російським класицистами силабо-тонічній системі віршування. Іншу концептуальну помилку І.Снегірьова констатував свого часу й Л.Махновець: “Автор спеціально з'ясував, – пише він, – хто перший пустив у світ нісенітницю про те, що Сковорода в Угорщині був дячком. Виявилось, що це “заслуга” І.Снегірьова, професора Московського університету. [...] І почали переписувати ці (та інші!) вигадки Снегірьова! [...] А цю нісенітницю з дячком і Будапештом примушують, що особливо сумно, зачувати в середніх школах [...]” [5, 40].

Як бачимо, саме І.Снегірьову належить і теза про особисте знайомство Г.Гесса де Кальве і Г.Сковороди, що й дотепер “кочує” по роботах науковців і має бути знята як така, що не відповідає дійсності.

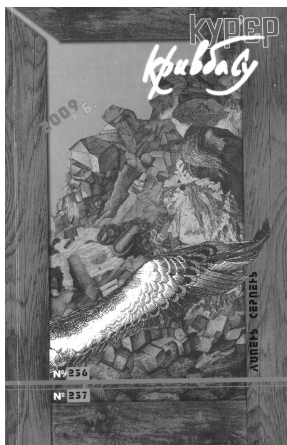
Так, незважаючи на велику кількість дослідницьких студій про біографію і творчість Г.Сковороди, у них існує ще багато прогалин, “білих плям” і питань, які потребують розв’язання. Літературознавчі міфи навколо постаті видатного українського митця тільки поглиблюють існуючі лакуни та завдають шкоди науковому осягненню його спадщини. Цінність розміщених в “Украинском веснике” оповідань полягає в тому, що це були *перші* публікації, присвячені Сковороді. Гесса де Кальве критикують за фактичні неточності, закидають жанр “літературного анекдоту”, радять зараховувати до галузі фольклорного матеріалу, але незмінно повертаються до нього як до джерела найдавнішої інформації про українського мудреця, нібито написаної людиною, що знала його *особисто*...

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Издание сочинений Г.С.Сковороды и исследования о нем (историко-критический очерк) // Сковорода Г.С. Сочинения, избранные и редктированные проф. Д.И.Багалием. Юбилейное издание (1794-1894). – Харьков, 1894.
2. Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків, 1926.
3. Багалій Д. Харьковский педагог и журналист начала XIX века Иванъ Филипповичъ Вернетъ (Изъ XVIII т. Сборника Харьковского Историко-Филологического общества, изданного в честь профессора Н.Ф.Сумцова. – Харьков, 1908.
4. Г.Гесс де Кальве, Вернет И. Сковорода, украинский философ // Украинский вестник, 1817. – Ч. 6.
5. Махновець А. Григорій Сковорода: Біографія. – К., 1972.
6. Попович М. Григорій Сковорода: Філософія свободи. – К., 2007.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К., 1973. – Т. 2.
8. Снегирев И. Украинский философ Григорий Савич Сковорода // Отечественные записки. – 1823. – Ч. 16. – № 42.
9. Тарасовъ Е. Снегиревъ, Иванъ Михайловичъ // Русскій Біографический словарь. – СПб.: Типографія тов.-ва “Общественная польза”, 1909. – Т. 18.
10. Чулков Н. Гессъ де Кальве // Русский біографический словарь. – СПб., 1903. – Т. IV.
11. Эрн В. Григорий Савич Сковорода: Жизнь и учение. – М., 1912.

М. Ізмаїл

КУР’ЄР КРИВБАСУ. – 2009. – № 236-237 (ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ)

Проза – роман “Софія” О.Ульяненко, повість Вал.Шевчука “Три фрагменти із сувою мойр”, новела Ю.Тихого “Ангели моря”.
Поезія – сонети Е.Андієвської, цикли “Мічені” В.Базилевського, “Зелена квітка тиші” М.Григоріва, “Ти” л.стринаглюка, “Полум’я” О.Сливинського.

У “Витоках” – “Пантелеймон Куліш у п’ятдесяті роки”, у “Постатях” – Ольгерд Бочковський “Із спогадів про Т.Г.Масарика” (есе І.Каневської).

У “SCRIPTIBLE” виступають І.Бондар-Терещенко, К.Борисенко, О.Соловей, Ю.Ткачук, М.Коваль, Н.Жлуктенко, О.Коцарєв, І.Шувалова, І.Пізнюк; у “Художниках України” О.Петрової – “Експресивний конструктивізм Вадима Меллера”. В “УНІВЕРСИ” – поезія Тарека Ельтаєба (пер. з нім. Н.Гончара).

В.Л.